

УДК 373.2.015.31:17.022.1

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Ляпунова В.А., д. пед. н., доцент,
доцент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та дошкільної освіти
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Волкова В.А., к. пед. н., доцент,
доцент кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та дошкільної освіти
*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

У статті розглянуто умови розвитку моральних цінностей сучасних дітей, їх дієвість у взаємодії з однолітками, дорослими. У старшому дошкільному віці створюються умови для формування особистості як суб'єкта моральних відносин, закладаються основи соціальної компетентності, рефлексивного мислення, формуються складники морального вибору, взаємини між дітьми регулюються моральними нормами і правилами поведінки. Формування цінностей відбувається під час ігор, бесід, виконання вправ, у життєвих ситуаціях. У процесі цих видів діяльності діти діють разом, відбувається їх емоційне зближення.

Ключові слова: моральний вибір, моральний вчинок, моральні цінності, моральні норми і правила, моральний розвиток, старший дошкільний вік.

В статье рассмотрены условия развития нравственных ценностей современных детей, их действенность во взаимодействии со сверстниками, взрослыми. В старшем дошкольном возрасте создаются условия для формирования личности как субъекта нравственных отношений, закладываются основы социальной компетентности, рефлексивного мышления, формируются составляющие нравственного выбора, отношения между детьми регулируются нравственными нормами и правилами поведения. Формирование ценностей проводится во время игр, бесед, выполнения упражнений, в жизненных ситуациях. В процессе этих видов деятельности дети действуют вместе, происходит их эмоциональное сближение.

Ключевые слова: моральный выбор, нравственный поступок, нравственные ценности, нравственные нормы и правила, нравственное развитие, старший дошкольный возраст.

Lyapunova V.A., Volkova V.A. PSYCHOLOGO-PEDAGOGICAL CONDITIONS OF FORMATION OF MORAL VALUES AT CHILDREN OF THE SENIOR PRESCHOOL AGE

In the article the conditions of development of moral values of modern children, their effectiveness in interaction with peers, adults are considered. Owing to the age characteristics of the senior preschool age, conditions are created for the formation of the personality as a subject of moral relations, the foundations of social competence, reflexive thinking are laid, the components of moral choice are formed, the relations between children are regulated by moral norms and rules of behavior. The formation of values is conducted during games, conversations, doing exercises, in life situations. In the course of these activities, children act together, their emotional rapprochement takes place.

Key words: moral choice, moral deed, moral values, moral norms and rules, moral development, senior preschool age.

Постановка проблеми. Теперішнє соціальне становище нашої країни кардинально змінило суспільні орієнтири та відносини, тож усталена система цінностей потребує певної переоцінки й усвідомленого переосмислення. У нашому соціумі не існує чітко визначених моральних цінностей. Те, що раніше поважали, цінували, зараз не має ніякої вартості. Необхідність вчасної підготовки дітей до соціально-політичних змін

підвищує актуальність соціальних аспектів виховання як обов'язкового елементу виховання моральних цінностей.

Актуальність обраної проблеми дослідження полягає у тому, що нинішня система виховання і навчання недооцінює величезної складності виховного процесу, його важливості у формуванні повноцінної особистості. Вихователі знають основні положення програми виховання та навчання

дітей дошкільного віку, концепції виховання та Базового компонента дошкільної освіти, які включають завдання розвитку високоморальної особистості, проте не завжди керуються ними у своїй практичній діяльності. Вони уявляють зміст морального виховання не стільки як систему взаємопов'язаних елементів розвитку особистості, скільки як формування набору якостей, які треба виховувати незалежно від логіки цього виховного процесу. Більше уваги приділяють навчанню з раннього віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий досвід відомих вчених минулого і сучасності (Л. Божович, І. Беха, А. Богуш, Л. Виготського, Д. Ельконіна, А. Макаренка, Т. Поніманської, С. Русової, В. Сухомлинського) доводить, що саме дошкільний вік закладає основи для всебічного розвитку особистості, одним із напрямків якого є моральне виховання.

Зазначимо, що формування і розвиток моральних цінностей у дітей дошкільного віку педагоги та психологи розглядають по-різному. У зарубіжній психології моральний розвиток розуміють як одну зі сторін адаптації, пристосування дитини до соціального світу. Схожим є ставлення до проблеми моральних цінностей у вітчизняній психології, де моральний розвиток дитини розглядається як процес засвоєння заданих суспільством зразків поведінки, внаслідок якого ці зразки стають регуляторами (мотивами) поведінки малюка.

О. Леонтьєв зазначав, що дошкільне дитинство є початком фактичного становлення особистості, розвитку активності як чинника пізнання світу, засвоєння морального досвіду поколінь. Саме завдяки віковим характеристикам цього періоду – емоційній чутливості, допитливості, здатності до наслідування, вразливості – створюються сприятливі умови для формування особистості як суб'єкта моральних відносин. Видатні педагоги (Я. Коменський, Й. Песталоцці, К. Ушинський, Є. Водовозова, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський та ін.) вказували на важливість прищеплення моральних цінностей дітям ще в дошкільний період, що є важливим моментом їх гармонічного і всебічного розвитку, входження в світ соціальних відносин. Вивчення проблеми моральних цінностей дошкільників є одним із напрямів наукових пошуків Л. Артемової, І. Беха, А. Богуш, О. Кошелівської, Т. Поніманської тощо. Найбільш співзвучними із сучасними тенденціями гуманізації дошкільної освіти, з новітніми концепціями становлення дитячої особистості є результати досліджень вітчизняних вчених, які вказують на те, що формуван-

ня моральних цінностей відбувається вже у дошкільному віці, що цей період є сприятливим для морального зростання особистості.

Постановка завдання. Мета статті – на основі аналізу наукової літератури теоретично обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування моральних цінностей у дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження – теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація теоретичних і дослідних даних; емпіричні: спостереження, бесіда, практичні вправи, ігрові дії; методи обробки експериментальних даних.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дошкільний вік – це період бурхливого і стрімкого розвитку дитини. Особливості її психічного розвитку повною мірою сприяють формуванню моральних якостей, почуттів, переконань, сприяє виконанню і дотриманню моральних правил і норм.

Ми припускаємо, що процес формування моральних цінностей у дітей дошкільного віку відбуватиметься ефективніше в умовах цілеспрямованого виховного впливу і вправлення дітей у моральних вчинках.

Створення відповідних умов є важливою складовою частиною будь-якого розвитку. Кожна педагогічна дія повинна відбуватися за певними правилами і відповідно до вимог. Враховуючи це в організації наукового дослідження, головним напрямком якого є формування моральних цінностей дітей, ми розглянули саме ті правила та вимоги, які відповідатимуть системі роботи.

Найбільш доцільними виявилися педагогічні правила та вимоги, запропоновані сучасним українським вченим І.Д. Бехом. Насамперед, у вихованця потрібно формувати позицію бути гідним прийняти естафету людської духовності, культивувати потребу у моральному збагаченні. Позиція педагога повинна бути такою, за якої людське багатство репрезентується передусім як багатство морально-духовне, багатство особистісних цінностей.

Необхідно використовувати моральне самовипробування вихованця: позицію викриття ровесника (дитина помічає недоліки своїх товаришів) змінити на позицію власного морального випробування. Цьому сприятимуть ситуації, у яких у дитини виникатиме прагнення практично перевірити свої особисті надбання. Таке само випробування можливе й у формі самозвіту, коли дитина створює об'єктивну картинку власних позитивних і негативних вчинків.

Організація життя вихованця повинна відповідати його моральним цінностям.

Дисгармонію у міжособистісних стосунках дошкільників, яка виникає, коли дитина випереджає своїх ровесників у моральному розвитку, і це є неприпустимим і незрозумілим для них, потрібно не згладжувати, а зробити предметом глибокого усвідомлення вихованцями.

Цікавим і ефективним, на нашу думку, є створення для малюка ситуації «мучитися невідомістю». Вихователь лише через певний час після скоєння асоціального вчинку дитиною пропонує їй «серйозно поговорити». Дитина розмірковує про свою поведінку, аналізує її, оцінює, робить належні висновки [2, с. 4].

Обов'язковим є розпізнавання вихованцем ситуації спокушання. У нього має бути сформоване уявлення про те, що поведінка людини ґрунтується на внутрішньому діалозі «хочу» і «треба». Ці дві поведінкові серцевини мають стати стрижнем організованого виховного процесу. Від його збалансованого розвитку залежатиме своєчасне розпізнавання і правильна оцінка вихованцем ситуації спокушання.

Потрібно спрямовувати дитину на самовдосконалення, на досягнення згоди із самою собою через вироблення здатності приймати себе такою, якою вона є. Вагома мета такого вдосконалення – досягнення гармонії з найближчим оточенням (ровесниками, батьками, вихователями) [2, с. 5]. Така гармонія досягається організацією особистісно-конструктивного спілкування вихованців, коли діти проявляють себе природними, справжніми.

І.Д. Бех вказує на обов'язковість комунікативної виразності педагога у виховному процесі: «Слово педагога лише тоді буде переконливим, коли в ньому гармонійно поєднуються глибокий зміст і зворушлива велич <...> Професійне мовлення педагога має перевершувати, бути сильнішим за висловлювання дитини» [2, с. 7].

У виховному процесі повинна панувати розумна наукова доцільність. Потрібно, щоб дитина чітко розуміла доцільність дій вихователя, була переконана в необхідності виконання вимоги. Для цього педагог має дозувати моральні приписи, тобто ставити перед дитиною лише ті з них, які можна вважати абсолютно потрібними.

Важливою є організація роботи, пов'язаної зі змістом дитячих вчинків – позитивних і негативних, які діти аналізують у дискусії, що неодмінно виникає з цього приводу.

У вихованні дії потрібно враховувати спадкову природу виховання. Вихователь повинен культивувати розвивальну оптимістичну позицію вихованця, доводити, що він може робити добро, спроможний на

дружбу і справедливість. Вихователь не має права на лукавство, повинен демонструвати дітям повну і безумовну правдивість [1, с. 4].

Надзвичайно важливою вимогою, від виконання якої залежить успіх всіх виховних дій, є визнання особистості дитини та її недоторканості [1, с. 5].

Для ефективності виконуваної дослідницької роботи було визначено такі принципи виховання моральних цінностей у дітей: пріоритетність загальнолюдських, духовних цінностей особистості; вимогливість до дітей у поєднанні з повагою до їх особистості; єдність впливів на почуття, усвідомленість поведінки; систематичність, послідовність і єдність вимог у сім'ї та дошкільному закладі; виховання в колективі та через колектив; врахування вікових та індивідуальних особливостей.

Аналіз методичних рекомендацій із морального виховання дошкільників, запропонованих І.Д. Бехом і О. Кошелівською [1–3], дає підставу стверджувати, що виховний вплив потрібно здійснювати одночасно в двох напрямках. По-перше, це збагачення загально морального досвіду дитини, головна мета якого – допомагати якомога глибше пізнати значення моральних вимог, норм і правил поведінки, встановити для себе межі дозволеного.

Для цього слід використовувати цілий комплекс засобів педагогічного впливу:

- роботу з наочністю (сюжетними картинками, ілюстраціями, фотознімками тощо);

- читання художньої літератури; розв'язання морально-етичних завдань, розігрування ситуації морального вибору);

- проведення бесід на морально-етичні теми, ігор (сюжетно-рольових, драматизації, тренінгів).

Прищеплення моральних якостей дошкільникам потрібно також здійснювати в процесі самого навчання, в трудовій діяльності; на заняттях із музики, образотворчої діяльності. Діти повинні спостерігати й оцінювати вчинки героїв фільмів, театральних вистав [3, с. 9].

Завдяки такій педагогічній роботі діти отримують не тільки знання про моральні норми й обов'язковість їх дотримання – їхній емоційний світ збагачується новими почуттями та переживаннями морального змісту.

Другий напрям у формуванні в дошкільників моральних цінностей – це збагачення досвіду морального вибору в конкретних ситуаціях. Головне завдання – інтегрувати окремі здобутки морального досвіду дошкільника у реальні моральні вчинки в конкретних життєвих ситуаціях.

Основний спосіб виконання – створення ситуації морального вибору – безпосередньо залежить від їхнього життєвого досвіду. Щоб збагатити досвід морального вибору дітей, вихователям слід постійно поповнювати їхнє повсякденне життя (ігри, працю, навчання, дозвілля) різноманітними конкретними проблемними ситуаціями морального змісту, тобто реальними і близькими дітям. Вони можуть бути спонтанними і спеціально створеними. Вихователь може виступати рівноправним учасником.

Проте наявність проблемної ситуації ще не гарантує того, що малюк здійснить позитивний вибір чи навіть проявить активність. Тоді дорослий має допомогти дитині помітити проблему, проаналізувати ситуацію, прийняти рішення, реалізувати його у вчинку, оцінити свої дії та їхні наслідки. Тому спілкування вихователя з вихованцем – незмінна й обов'язкова умова ефективності застосування ситуацій морального вибору як засобу педагогічного впливу [3, с. 10].

Не потрібно недооцінювати й можливості самих вихованців. Якщо постійно здійснювати контроль і давати вказівки дитині щодо її поведінки, можна розвинути в неї невпевненість, боязкість, пасивність або т. зв. моральний формалізм. Він виявляється в тому, що 5–6-річна дитина в присутності дорослих поводить себе правильно, виховано, а залишившись наодинці, здійснює негарні вчинки.

Помилкою буде і надання дитині цілковитої свободи дій. Адже малюк ще не здатний самотужки досягнути межі морально припустимого і не може дотримуватися вимог, які йому фактично невідомі. До того ж, вседозволеність теж може призводити до розвитку в дитини невпевненості у власних силах, неадекватної самооцінки, вона може почуватися беззахисною.

Отже, дорослі повинні, визнавши право дитини на самостійність, моральний вибір, водночас встановити для неї стійку систему моральних норм і правил поведінки.

Великі вимоги ставить педагогіка до особистісних якостей вихователя, його вмінь правильно організовувати навчально-виховний процес, який сприятиме моральному зростанню дошкільників.

На основі багатолітніх досліджень, вивчення досвіду педагогів було сформовано ідеал вихователя, який користується авторитетом серед дітей і володіє такими якостями особистості, невід'ємними рисами характеру, як емоційність, щирість, справедливість, чуйність. Наставник повинен помічати найтонші відтінки людських взаємин, пробудження певних моральних якостей особистості у дітей, бачити в їхніх

очах подив чи сум, гірку участь, радість і зберегти в дитині все прекрасне, виховувати з раннього дитинства почуття великої дружби, поваги до людини.

Дорослі не повинні боятися ділитися з дітьми своїми почуттями, переживаннями, побоюваннями, своїми болем чи радістю. Адже діти повинні вчитися співчувати, вони повинні бачити, що дорого людині, що її засмучує, ображає, а що приносить радість і задоволення. Потрібно вчити малят розгадувати внутрішній світ іншого.

Особливе значення у вихованні має почуття такту, вміння знайти спосіб впливу на дитину, зрозуміти мотив її дій і вчинків, допомогти вийти зі скрутного становища, не пригнічуючи її людської гідності [4, с. 51]. Л.В. Артемова відзначає, що дуже добре, якщо вихователь володіє поетичним сприйняттям, вміє бачити прекрасне навколо себе і вчить цьому дітей, адже прекрасне пробуджує добро. Доторкнувшись у дитинстві до краси, люди будуть добріші, духовно багатші у зверненні один до одного [4, с. 56].

В.О. Сухомлинський вважав, що від того, як пройшло дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що увійшло в її розум і серце з навколишнього світу, – від цього залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк [5, с. 25].

Ідеал сучасної людини, її моральні якості нічим не відрізняються від моральних цінностей, які мали місце в минулі роки. Наприклад, чесність і справедливість досі займають одну з головних позицій серед позитивних рис характеру людини. Прищеплення таких рис дитині сприяє формуванню в неї таких моральних якостей, як принциповість, сміливість, відповідальність.

Щоб виховати старших дошкільників в дусі чесності і правдивості, потрібно використовувати як індивідуальний підхід, так і колективну роботу.

Вихователь повинен добре знати кожного малюка, умови його життя в сім'ї. Для вивчення характеру дитини можна використовувати різні методи: вести спостереження в процесі різноманітної діяльності, проводити бесіди на морально-етичні теми, вести в щоденнику записи, аналізувати поведінку в дитячому садку і сім'ї. Вихователю доводиться або розвивати лінію сімейного виховання, якщо вона розумна, або виправляти її, якщо вона неправильна.

У роботі зі старшими дошкільниками є можливість завоювати довіру до себе, тоді дитина ділитиметься з дорослими своїми труднощами, невдачами.

Для виховання чесності і правдивості у дітей всієї групи використовують такі ме-

тодичні прийоми, як створення морально-психологічного клімату; організація умов для їх самостійної діяльності; схвалення чесних вчинків; читання художньої літератури, вплив через колектив; робота з батьками [5, с. 57].

Між вихователями повинна бути повна згода в діях і єдність у вимогах. Вони зобов'язані бути привітними з дітьми. У групі повинен панувати гарний емоційний настрій.

Чільне місце у формуванні моральних цінностей відводиться вихованню у дітей доброзичливого ставлення один до одного у повсякденному житті, адже вони – майбутні колективісти (школярі, студенти, працівники).

Враховуючи головні завдання морального виховання, зокрема моральних цінностей, Л.В. Артемова і Є.А. Таранова радять створити в дитячому садку відповідні педагогічні умови, а саме:

1) правильний стиль взаємин між вихователями, вихователями і батьками, дорослими і дітьми;

2) моральну атмосферу в групі;

3) чіткий режим дня для вихованців, наявність необхідного обладнання, матеріалу [4, с. 69].

Вихованню у дітей доброти і чуйного ставлення до оточуючих сприяє постійній контакт старших дошкільників із молодшими групами. За таких умов у спілкуванні з ними формується відповідальність, готовність допомогти. Діти граються з малятами, допомагають їм одягатися на прогулянку, прибирають їхню ділянку, готують концерти, подарунки, розповідають казки.

Формування моральних цінностей проводиться в тісному контакті з сім'єю. Якщо дорослі не приділяють дитині належної уваги, якщо вони надзвичайно вимогливі, постійно сердиті, то й у дитини складається недоброзичливе ставлення до інших.

Важливою і найнеобхіднішою умовою формування моральних цінностей у дітей є спільна діяльність дошкільного закладу і сім'ї. Сучасні дорослі усвідомлюють лише два свої обов'язки – нагодувати та гарно вдягнути дитину. Але цього зовсім недостатньо для того, аби дитя виросло порядною людиною, повноцінним громадянином. Дорогі іграшки не навчать малюка ввічливості, чуйності, доброзичливості. Дітям вкрай необхідна присутність дорослих і постійне спілкування з ними. У частих клопотах про життєві проблеми дорослі не повинні втрачати почуття любові, доброти, взаємоповаги один до одного, до своїх дітей і навчати їх любові до батьків, рідних. Адже вихова-

ність не виникає сама по собі, як вважають деякі дорослі. Завдання педагога – пояснити батькам, наскільки важливо вже зараз вчити дитину поводитися стримано, дотримуючись загальноприйнятих норм і правил взаємин з іншими.

Моральні цінності повинні виховувати не тільки слова (повчання), а й атмосфера в сім'ї через наслідування способів спілкування дорослих.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, для успішного формування моральних цінностей у дітей старшого дошкільного віку необхідні відповідні психологічні та педагогічні умови, як у дитячому садку, так і в сім'ї.

У першу чергу, виховні дії вихователя повинні виконуватися відповідно до встановлених правил і з дотриманням вимог. Вихователь повинен використовувати індивідуальний підхід і колективну роботу, враховувати індивідуальні та вікові особливості, визнавати право кожної дитини на самостійний моральний вибір і водночас встановити до неї стійку систему моральних норм і правил поведінки.

Також важливими умовами є: створення морально-психологічного клімату в дитячому садку і сім'ї, присутність правильного стилю взаємин між співробітниками дошкільного закладу, вихователями і батьками, дорослими і дітьми.

Великі вимоги ставляться до наставника дітей, він повинен уміти спілкуватися з вихованцями, бути відкритим для них, щирим, уважним, тактовним, розуміючим, повинен поважати і любити дітей.

Необхідно збагачувати моральний гностичний і практичний досвід малят, використовуючи засоби педагогічного впливу (читання художньої літератури, розв'язання морально-етичних завдань, проведення бесід, створення ситуацій морального вибору в процесі ігор, праці, навчання, дозвілля), що й було взято нами за основу в експериментальному дослідженні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Закономірності сучасного виховного процесу. Дошкільне виховання. 2004. № 2. С. 3–5.
2. Бех І.Д. Концепція правилвідповідного виховання. Дошкільне виховання. 2004. № 11. С. 3–7.
3. Кошелівська О. Між двох полюсів. Дошкільне виховання. 2002. № 3. С. 9–11
4. Моральное воспитание дошкольников: Из опыта работы / сост.: Л.В. Артемова, Е.А. Таранова. К.: Рад. шк., 1984. 136 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. К.: Рад. школа, 1976. Т. 2. 670 с.